

Kirsti Siitonen

Ihmistarkoitteinen hän-pronomini puhutussa suomessa – kansanlingvistinen kyselytutkimus

Acta Philologica nr 49, 383-392

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Kirsti Siitonen

University of Turku

Ihmistarkoitteinen *hän*-pronomini puhutussa suomessa – kansanlingvistinen kyselytutkimus¹

Abstract

The Pronoun *hän* in Spoken Finnish: A Folk Linguistic Query

This article belongs to folk linguistics. I have a query which includes ca. 300 informants. In standard Finnish, the 3. person pronoun *hän* refers to a human being (both female and male), and *se* to an animal, a thing, or an abstract idea. Nevertheless, these expressions are not typically used in all traditional folk dialects or in the actual colloquial language, as above. In my query, I want to get answers to the question, in which situations language users believe that they use the pronoun *hän* referring to a human being. According to the answers, informants are chiefly using *hän* in formal situations, and the pronoun *se* in everyday situations. This can be confusing for students learning Finnish as a second language. Some informants claim that they are using the pronoun *hän* because of politeness, or to the contrary, sarcastically, negatively or humorously. In these answers, the choice of pronouns is not neutral, but context-dependent.

In folk linguistic query, it appears that the speakers don't normally know how they actually are using words in reality. In order to reveal the real use it would be beneficial to compare our results to recorded spoken Finnish from authentic situations. An important research question would be, whether it is neutral to use the pronoun *hän* in general.

Key words: 3. person pronouns, folk linguistics, politeness, query, colloquial Finnish, standard Finnish

1. Johdanto

Puhutun suomen kielen *hän*-pronominin käyttöä on tutkittu melko paljon. Tutkimuksissa on käsitelty alueellista vaihtelua, jolloin *hän*-pronominin alueellinen käyttöalue on todettu melko pieneksi. Eniten sitä on vanhastaan käytetty lounaismurteiden, lounaisten siirtymämurteiden ja kaakkoismurteiden alueella. (Ks. Siitonen, 2008; Vilppula, 1989.) Toisaalta on havaittu, että logoforisena sitä käytetään koko Suomessa – tällöin puhuja referoi toisen puhujan tuotosta, jossa tämä toinen viittaa itseensä (esim.: *Se sanoi, että hän antaa ne minulle.* ISK). Utta arvokasta tietoa olemme saaneet ja tulemme saamaan 3. persoonan pronominin käytöstä Satakunnassa vuosina 2007–2013 tehdyistä tallenteista (yht. n. 230 tuntia eri-ikäisiltä satakuntalaisilta) (Kurki & Siitonen, 2009; Kurki, Siitonen, Väänänen, Ivaska, & Ekberg, 2011). Tämän aineiston kaakkoissata-

1 Kiitän Misu-seminaarin (18.–19.2.2016 Helsinki) osanottajia arvokkaista kommentteista. Misu = Miten Suomi puhuu.

kuntalaisesta puheesta on Katri Priiki tehnyt vuorovaikutussociolingvistikista tutkimusta. Hänen artikkelinsa käsittelevät nimenomaan kolmaspersoonaisen pronomien käyttöä. (Priiki 2011; 2012; 2014; 2015).

Siitonen on kirjoittanut *hän*-pronominin käytöstä erityisesti esineiden ja eläinten yhteydessä (Siitonen, 2008; 2009). Siitonen on laatinut kyselyn, jossa informantit esittävät huomioitaan omasta *hän*- ja *se*-pronominien käytöstään sekä havainnoistaan muiden henkilöiden *hän*- ja *se*-pronominien käytöstä. Vilppula (1989) on todennut, että *hän*- ja *he*-pronominilla on myös „eräänlainen puheen sävyttäjän rooli”. Koska olen pitkälti päätenyt Vilppulan kanssa samaan tulokseen, olen nimittänyt erityistilanteissa käytettävää *hän*-pronominia *sävypronominiksi*. Tähän termiin olen saanut vaikutteita Isossa suomen kieliopissa (ISK) käytetystä nimityksestä *sävypartikkeli*. Nimitystä käytetään partikkeleista, jotka tuovat puheeseen jonkin lisämerkityksen ja joiden tulkinta ratkeaa vasta kontekstin perusteella (vrt. ISK).

Ihmisiin viitattaessa käyttö lienee todennäköisesti joissakin yhteyksissä täysin neutraalia. Kyselyn vastausten pohjalta pohdin, kuinka paljon ihmistenkin yhteydessä *hän*-pronominista voidaan puhua sävypronominina.

Tässä artikkelissa esittelen kyselyä, johon informantit ovat vastanneet kysymykseen ihmistarkoitteisen *hän*-pronominin käytöstä. Kysely on tehty vuosina 2007, 2008 ja 2016.

Olen teettänyt vuosina 2007 ja 2008 kyselyn 220 informantilla eri puolilta Suomea (172 naispuolista ja 48 miespuolista vastaajaa). Pääosa informanteista on n. 20–30-vuotiaita naispuolisia suomen kielen yliopisto-opiskelijoita Turusta, Joensuusta, Jyväskylästä ja Helsingistä. Vastaajista 23 on kuitenkin syntynyt ennen vuotta 1977. Mukana on myös 76 lukiolaista (suurimmalla osalla syntymävuosi 1990) lounaismurteiden alueelta Nousiaisista. Samasta lukiosta vuonna 2016 tehdyssä kyselyssä on vastaajia 73 (41 naispuolista ja 32 miespuolista vastaajaa). Näin ollen vastaajia on yhteensä 293, naisia 213 ja miehiä 80.

Olen kirjannut nousiaislaisten nuorten vastaukset muiden informanttien vastausten joukkoon. Merkitsen kunkin kohdalle vuosiluvun. Tulokset ja huomiot ovat hyvin samankaltaisia eri vuosina. Suurin muutos vuodesta 2008 vuoteen 2016 on ollut se, että vuonna 2016 vastaajista osa eli 11/73 (15 %) sanoo yksiselitteisesti, että ei käytä *hän*-pronominia ihmisestä; vuonna 2008 heitä on vain 4/76 (5 %). Arvioni mukaan 8 vuoden aikaväli ei tuo vastausten perusteluihin juurikaan kvalitatiivisia muutoksia; ainoastaan olen havainnut, että vuoden 2016 käytön formaalisuuteen liittyvissä vastauksissa ilmauksen *virallinen* rinnalle on tullut ilmaus *asiallinen*.

Kyselyni 293 vastaajan otos on edellä kuvatun mukaisesti epätasainen; se ei edusta tasapainoisesti eri ikäryhmiä eikä ole koko Suomea kattava. Vastaukset kertovat kuitenkin jotakin siitä, mitä 2000-luvun suomalaiset kuvittelevat omasta kolmannen persoonan pronomien käytöstään ja minkälaisia havaintoja he muistavat tehneensä muiden puheesta. Lomakekyselyt tuottavat tietoa nimenomaan kuvitelmista ja käsityksistä, eivät niinkään todellisesta käytöstä. Tämä tutkimus kuuluu kansanlingvistiikan alaan, jossa tarkastellaan kielenkäyttäjien havaintoja, asenteita ja mielikuvia kielen vaihtelusta. Suomessa kansanlingvistisen tutkimuksen uranuurtajia ovat Aila Mielikäinen ja Marjatta Palander. (Kurki, 2007). Kansainvälisesti Dennis D. Prestonia (1989) pidetään nykyi-kaisen kansanlingvistiikan vakiinnuttajana. Kansanlingvistisessä tutkimuksessa tarkastellaan tavallisesti ei-lingvistien huomioita kielestä; omassa tutkimuksessani osa vastaajista

on ns. tavallisia kielenkäyttäjiä ja osa taas lingvistiksi opiskelevia, mukana on muutama lingvistikin. Usein huomiot ovat melko laajasti kielenkäyttöä ja väliin sanan „myös” POISTO puhujia kuvaavia, mutta tiettyihin yksittäisiin piirteisiin, esimerkiksi äänteisiin, saatetaan myös kiinnittää huomiota. Persoonapronominit kuuluvat melko helposti havaittavien joukkoon. Usein tällaisiksi on mainittu 1. persoonan pronominit *mie*, *mää* ja *myö* mutta myös monikon toisen persoonan pronomini *työ* (Mielikäinen & Palander, 2002). Olen tutkimukseni kuluessa todennut, että myös yksikön 3. persoonan pronominit huomataan helposti. Informantit myös kiinnostuvat asiasta, ja kysymykset herättävät innokasta keskustelua.

Kansanlingvistisen tutkimuksen rinnalla voidaan käyttää aitoja tallenteita, joihin verrataan kielenkäyttäjien käsityksiä. Tätä tutkimusta varten en ole tallentanut aitoa keskustelua. Viitataan kuitenkin paikka paikoin Priikin tutkimuksiin autenttisista puhe-tilanteista, jotka on tallennettu kaakkoissatakuntalaisesta aineistosta paikkakunnilta, jotka kuuluvat perinteisesti *hän*-pronominin käyttöalueeseen.

Tässä artikkelissa käsittelen seuraavia kyselylomakkeen kysymyksiä:

- a) Tiedätkö käyttäväsi pronominia ”hän” ihmisestä jossakin tilanteessa?
- b) Oletko kiinnittänyt huomiota muiden ihmisten pronomininvalintaan eläimistä, esineistä ja ihmisistä puhuttaessa? Onko jokin käyttötapa erityisesti ärsyttänyt tai huvittanut Sinua?

2. *hän*-pronominin käyttöfrekvenssi

Tässä luvussa esittelen, kuinka paljon ja miten informantit ovat vastauksissaan viitanneet omaan *hän*-pronominin käyttöfrekvenssiinsä (ks. taulukko 1). Lisäksi esittelen tässä luvussa informanttien käsityksiä eri murrealueiden pronomininkäytöstä. Analyysissäni käytän ilmausta ”*hän*-alue” silloin, kun puhuja on kotoisin lounaismurteiden, lounaisten siirtymämurteiden tai kaakkoismurteiden alueelta; muuten käytän ilmausta ”*se*-alue”. Koska en voi olettaa, että kaikki lukijat tietäisivät, mikä paikkakunta on milläkin murrealueella, merkitsen ”*hän*-alueen” paikkakunnan jälkeen kirjaimen H ja ”*se*-alueen” paikkakunnan jälkeen kirjaimen S. Olen kopioinut vastaukset juuri siinä muodossa kuin informantit ovat ne kirjoittaneet.

Suurin osa kyselyyn vastanneista kuvittelee ainakin joskus käyttävänsä puheessa *hän*-pronominia ihmisestä. Vuosien 2007 ja 2008 kyselyissä on ns. *hän*-alueelta 2 naista ja 3 miestä sekä 2 ns. *se*-alueen naista, jotka toteavat eksplisiittisesti, että he eivät käytä koskaan *hän*-pronominia ihmisestä. Vuoden 2016 lukiolaiskyselyssä *hän*-alueella 5 naista ja 6 miestä toteaa, että he eivät käytä koskaan *hän*-pronominia ihmisestä. On kuitenkin myös niitä, jotka katsovat pääasiassa käyttävänsä *hän*-pronominia ihmisestä. Vuosien 2007 ja 2008 kyselyissä on yhteensä 220 vastaajalta seuraavanlaisia vastauksia *hän*-alueelta 14 naiselta ja yhdeltä mieheltä sekä *se*-alueelta 2 naiselta: *aina, jokaisessa tilanteessa ja useinkin*. Vastaavanlaisia on vuoden 2016 yhteensä 73 vastaajalta *hän*-alueelta 4 naiselta ja yhdeltä mieheltä: *kaikissa tilanteissa ja yleensä*.

Vähiin käyttökertoihin viitataan ilmauksilla: *todella harvoin, kyllä joskus hyvin harvoin ja kyllä sitä varmasti tulee käytettyä jossakin tilanteessa välillä*. Vuosina 2007

ja 2008 näitä vastauksia antaa *hän*-alueen 2 naista ja 5 miestä sekä *se*-alueen 2 naista; vuonna 2016 näitä vastauksia on vain yhdeltä naispuoliselta ja yhdeltä miespuoliselta lukiolaiselta. *hän*- ja *se*-pronominien yhtä laajaan käyttöön viittaa vuosina 2007 ja 2008 *hän*-alueen 7 naista sekä *se*-alueen 2 naista ja yksi mies, vuonna 2016 *hän*-alueen 2 naista.

Taulukko 1. *hän*-pronominin käyttöfrekvenssi informanttien käsityksen mukaan. Nousiaislaisten lukiolaisten vastaukset vuodelta 2008 sisältyvät kaikkien informanttien lukemiin. Hakasulkeissa on vielä erikseen nousiaislaisten lukiolaisten vuoden 2008 vastausten määrät.

	<i>hän</i> -alue nainen (n 81) [44]	<i>hän</i> -alue nainen 2016 (n 41)	<i>hän</i> -alue mies (n 35) [31]	<i>hän</i> -alue mies 2016 (n 31)	<i>se</i> -alue nainen (n 92)	<i>se</i> -alue mies (n 13)
aina	14 [7]	4	1 [1]	1	2	
yhtä paljon molempia	12 [5]	2			2	1
hyvin harvoin	2 [1]	1	5 [4]	1	2	
ei koskaan	2 [1]	5	3 [3]	6	2	

Kun informantit kertovat muiden pronomininkäytöstä, he usein viittaavat murteelliseen käyttöön. Lounaismurteiden alueelta kotoisin olevat nousiaislaisnuoret ovat huomanneet paikallisessa murteessa käytettävän *hän*-pronominin.

- (1) Kotimurrettani puhuvat ihmiset sanovat usein "hän" (esim. "Onk hän?") se kuulostaa mukavan kotoisalta mutta ei sovi minulle eikä kotonani puhuta murretta. N90 Nousiainen 2008 H
- (2) Nousten junttimurteen *hän* [ärsyttää] M99 2016 Helsinki S

Kaakkoismurteinen informantti on itse *hän*-pronominin käyttäjä ja toisaalta Pohjois-Karjalasta kotoisin oleva informantti on tarkkaillut kaakkoismurteiden puhujia. Savonrantalainen informantti taas rohkenee käyttää *hän*-pronominia epävirallisessa tilanteessa vain murremuodossa.

- (3) - - lähes aina käytän muotoa "hää" N87 Simpele H
- (4) Kaakkoismurteinen muoto 'hää' tuntuu joskus hassulta. N79 Nurmes S
- (5) Jos on sellainen tilanne, ettei voi käyttää henkilöstä "se"-pronominia, sanon silloin yleensä "hää". Tyyliin : Onko hää sitten sairaana, vai...? N83 Savonranta S

Jaalasta kotoisin oleva Kouvolan seudun murretta puhuva informantti käyttää ihmisistä yleensä *se*-pronominia. Savolainen informantti puolestaan toteaa, että hänen kotimurteissaan ei *hän*-pronominia käytetä.

- (6) Joissakin paikoissa käytetään ihmisestä puhuttaessa enemmän *hän*-pronominia kuin meillä päin. N87 Jaala S
- (7) Hän-sana ei kuulu murteell. puheeseen Itä-Suomessa. Entä muualla? N59 Savo S

Turun murteen *hän*-pronominin runsas käyttö ei heijastu juurikaan turkulaisten vastauksista; erityisen hyvin se näkyy kuitenkin Turkuun muuttaneiden vastauksista. Moni Turkuun muuttanut huomaa alkaneensa käyttää itseäänkin yllättäen Turussa jonkin aikaa asuttuaan pronominia *hän*. Muun muassa Vaasasta, Tampereelta, Heinolasta,

Kouvolaista, Jämsänkoskelta ja Laukaasta Turkuun muuttaneet ovat maininneet tästä. Laukaalainen nainen puhuu jopa *hän*-pronominin tarttumiseen, tamperelainen on pari kertaa huomannut käyttävänsä *hän*-pronominia.

- (8) [Käytän *hän*-pronominia] usein, tiettyä tilannetta en osaa sanoa. Omassa murteessa yleensä sanotaan se, mutta täällä toisella murrealueella on tarttunut hän. N83 Laukaa S
- (9) Turkuun muutettuani olen huomannut käyttäväni pari kertaa hieman muodollisemmissa tilanteissa. N81 Tampere S

3. *hän*-pronominin käyttöyhteydet

Olen kirjannut tähän alalukuun informanttien käsityksiä siitä, miten he itse käyttävät *hän*-pronominia. Mukana on myös informanttien havaintoja. Olen ryhmitellyt informanttien vastaukset sen mukaan, minkä he sanovat vaikuttavan *hän*-pronominin valintaan: logoforinen käyttö, tilanteen formaalisuus, pyrkimys korrektiuteen, keskusteluun osallistujat, referentti ja tähän suhtautuminen sekä affektiivisuus. Nämä ovat seikat, joihin yleisimmin kiinnitetään huomiota (ks. taulukko 2; logoforisen käytön vähäistä mainintaa ei ole taulukoitu). Esimerkeissäni on lisäksi mainintoja muutamista muistakin tekijöistä. Mielenkiintoista on se, että usein informantit esittävät keskenään varsin vastakkaisia näkemyksiä.

- (10) kuulostaa oudolta, kun jotkut puhuvat ihmisistä sanalla hän N99 Masku 2016 H
- (11) Jos ihmisestä käyttää ”se”, ei kullosta oikealta N99 Lemu 2016 H

Taulukko 2. *hän*-pronominin käyttöyhteydet informanttien käsityksen mukaan. Nousiaislaisten lukiolaisten vastaukset vuodelta 2008 sisältyvät kaikkien informanttien lukemiin. Hakasulkeissa on vielä erikseen nousiaislaisten lukiolaisten vuoden 2008 vastausten määrät.

	<i>hän</i> -alue nainen (n 81) [44]	<i>hän</i> -alue nainen 2016 (n 41)	<i>hän</i> -alue mies (n 35) [31]	<i>hän</i> -alue mies 2016 (n 31)	<i>se</i> -alue nainen (n 92)	<i>se</i> -alue mies (n 13)
tilanteen formaalisuus	29 [14]	12	7 [6]	1	43	10
pyrkimys korrektiuteen	9 [1]	1	1 [1]	–	9	2
keskusteluun osallistujat	7 [4]	2	3 [2]	–	8	1
referentti	12 [3]	5	2 [1]	1	16	1
referenttiin suhtautuminen	2 [1]	1	-	-	6	1
affektiivisuus	6 [2]	1	2 [2]	5	9	2

Vain muutama vastaaja on kiinnittänyt huomiota siihen, että käyttää *hän*-pronominia logoforisesti (vrt. Priiki, 2011). Tämä ei luonnollisestikaan tarkoita sitä, että he eivät käyttäisi pronominia näin.

(12) se sit sano, et hän ei ainakaan lähde mihinkään N82 Vihti S

Tavallisimmin vastaajat sanovat käyttävänsä virallisemmissa, asiallisissa ja tärkeissä tilanteissa *hän*-pronominia.

(13) "hän" virallisissa tilanteissa, etenkin, kun puhun henkilöstä, joka on minulle vieras. N90 Masku 2008 H

(14) Käytän "hän" virallisimmissa tilanteissa esim. työhaastatteluissa. N99 Lemu 2016 H

Vastaajat viittaavat tietoiseen pyrkimykseen olla korrekti. Onkin helppo kuvitella, että lukiolainen ylioppilaskirjoituksiin valmistautuva tai ensimmäistä vuottaan suomen kieltä yliopistossa opiskeleva on normien ristipaineessa (vrt. Lappalainen, 2010). Toisaalta he toteavat, etteivät aina kuitenkaan muista noudattaa normeja. Joskus myös ikään kuin tunnettaisiin pahaa omaatuntoa *se*-pronominin käytöstä.

(15) Pysin tietoisesti käyttämään "hän" ilmaisua kun kysyn esim. Jonkun kaverin sukulaisesta jotain, koska se on kohteliaampi. Jos taas en ajattele mitään, tulee helposti "se". N90 Nousiainen 2008 H

(16) kun on virallisempi tilanne, skarppaan ja käytän vain "hän" tai sitten korjaan jos vahingossa lipsahtaa "se" N74 Häme ja Pohjois-Karjala S

(17) Itse käytän ihmisistä myös paljon "se"-pronominia, enkä tarkoita sitä millään pahalla. N90 Nousiainen 2016 H

Se, kenen kanssa ja kenelle puhuu, on monen mielestä ratkaisevaa. Muutamat mainitsevat asiakaspalvelun.

(18) Jos puhun vanhemmille ihmisille, tai ihmisille, joiden äidinkieli ei ole suomi, saatan käyttää "hän" pronominia enemmän. N85 Kuopio S

(19) Kaveriporukassa "hän" sanan käyttö runsain määrin kuulostaa huvittavalta, eikä sitä paljoakaan tapahdu. N90 Masku 2008 H

Muutamissa tapauksissa vastaaja kuvaa adjektiivilla henkilöä, josta hän käyttää *hän*-pronominia. Näitä adjektiiveja ovat muun muassa seuraavat: *ylempiarvoinen*, *vanhempi*, *vieraampi* ja *tuntemattomampi*. Esimerkissä (20) on kyse siitä, kenestä puhutaan ja kenelle puhutaan.

(20) kun puhun jostakin ylempiarvoisesta henkilöstä tai tuntemattomasta. Ja kun puhun jollekin ylempiarvoiselle henkilölle/tuntemattomalle" N90 Nousiainen 2008 H

(21) Virallisemmissa tilanteissa tai kun puhun täysin vieraasta ihmisestä N90 Nousiainen 2008 H

Toisaalta informantti voi kuvata tapaansa puhua adverbilla, esimerkiksi *kohteliaammin* tai *kunnioittavammin*. Lisäksi hän voi kuvata suhdettaan tarkoitteeseen verbillä, esim. *arvostan*. Myös vakava puheenaihe voi laukaista *hän*-pronominin käytön.

(22) - - keskustellessa henkilön sairaudesta tai kuolemasta. N87 Helsinki S

Väliin vastaaja kertoo substantiivilla, keneen hän itse viittaa tai keneen hän on huomannut viitattavan *hän*-pronomiinilla: *vanhus*, *vanha ämmä*, *edesmennyt*, *uusi ihminen*, *tutun itselle tuntematon tuttava*, *vauva*, *pikkulapsi*.

(23) Myös sellaisen huomion tein joskus, että lapsen saatuaan nainen alkaa monesti viitata ainakin lapseensa "hän"-pronomiinilla. N84 Järvenpää S

(24) silloin kun hän ei itse puhu (lapsi, potilas tms.) N77 Turku H

- (25) myös jos ihminen on sairas, pieni lapsi tai jotenkin muuten ”menettänyt tilanteen hallinnan” N82 Lieto H

Priiki (2015) onkin havainnoinut läsnäolijaan viittaamisessa tapahtuvia *hän*-pronominilla aikaansaatuja osallistujaroolien muutoksia, kun *hän*-viittauksella puhutaan tavallaan toisen puolesta.

Edellä olevat esimerkit viittaavat siihen, että aihepiiriin tai henkilöön liittyvät tunteet saattavat vaikuttaa pronominin valintaan. Edellä on kuvattu lähinnä kunnioittavia tai vakavia tunteita tai mahdollisesti hellyttävää oloa. Kyse voi olla myös negatiivisista tunteista.

Eräs informantti kuvaa erilaisia käyttötapoja esimerkkilausein. Informantti ei mainitse mitään äänensävyä, mutta Priikin (2014) analysoimassa tallenteessa tietty äänensävy antaa tietynlaisen merkityksen pronominille. Esimerkissä 26 on joka tapauksessa mainittu tunnetila, johon usein liittyy myös tietty äänenkäyttö.

- (26) Tunnetila voi vaikuttaa valintaan:
 – ”Ei se tul.” (neutraali)
 – ”Ei hän tul.” (kiukku)
 – ”Kyl hän tule” (ilo) N77 Turku H

Sarkastinen tai negatiivisesti toiseen viittaava puhetapa sisältää useiden vastaajien käsityksen mukaan *hän*-pronominin.

- (27) [ennen Turkuun muuttoa] olen käyttänyt ainoastaan tilanteissa, joissa haluan osoittaa, etten hyväksy ko. hlön toimintaa tai esitän sen negatiivisessa valossa, esim. 1) En tiedä mitä teen illalla, koska olin sopinut x:n kanssa treffit, mutta hänellepä ei käynytäkään yhtäkkiä. 2) Mä sanoin, että mennään kotiin, mutta hän olikin sitä mieltä, että olis pitänyt ryypätä koko yö. N81 Tampere S

- (28) – Jos joku ihminen on ylimielinen, niin sitä voi kuvata puhumalla hänestä ”hän”-pronominilla. N87 Joensuu S

- (29) Hän-pronominia käytän puheessa lähinnä affektiivisissa tilanteissa, esim.: Hänhän sitten luulee itsestään vaikka mitä. M85 Toijala S

Joskus kyse tuttavallisesta puheesta voi toki olla myös hyväntahtoisesta vitsailusta.

- (30) - - vapaa-ajalla ystävien seurassa usein huumoripainotteisissa yhteyksissä [hän] tutuista henkilöistä. M85 Helsinki S

Lomakekyselyssä vastaajat harvoin viittaavat siihen, onko referentti läsnä vai ei. Esimerkissä 31 *hän*-pronominin viittauskohde on läsnä ja esimerkissä 32 poissa.

- (31) - - jos kyseinen henkilö on paikalla ja puhun hänestä kolmannen osapuolen kanssa. N82 Helsinki S

- (32) Tilanteissa, joissa puhun ihmisestä, joka ei ole paikalla ja kerron hänestä sellaisille ihmisille, jotka eivät häntä tunne N90 Masku 2008 H

Tähän olennaiseen kysymykseen ovat tarttuneet Seppänen (1998) ja Priiki (2011; 2012). Priikin aineistossa sekä läsnä että poissa oleviin viitataan 17 %:ssa tapauksista *hän*-pronominilla. Kun otetaan huomioon pelkästään läsnä olevat viitattavat, *hän*-pronominia käytetään 40 %:ssa tapauksista. (Priiki, 2015.) Läsnä olevaan viittaamisesta puhuneen myös nousiaislainen nuori nainen, jonka poikaystävästä ei saa käyttää *se*-pronominia.

- (33) poikaystävästä ei saa sanoa *se* N99 Lemu 2016 H

Itse sarkastisesti *hän*-pronominia käyttävä henkilö vaatii itseään kohtaan tietynlaista käytöstä. Tässäkin kyse lienee tilanteesta, jossa kyseinen henkilö on läsnä.

(34) Jos MINUA kutsutaan *se* tai *toi*, *se* ottaa päähän M99 Masku 2016 H
Jos läsnä olevasta käytetään esimerkiksi *se*- tai *toi*-pronominia, usein vain vitsaileva konteksti sallii käytön (vrt. Priiki, 2015).

Priiki on tutkimuksissaan todennut, että virittyneisyys on osoittautunut hyvin tärkeäksi selittäjäksi pronominin valinnassa. Virittyneisyydellä tarkoitetaan sitä, millaista viittausta samasta tarkoitteesta puheessa on edellä käytetty. Virittyneisyydessä pronomini- viittaukset ketjuuntuvat niin, että *se*-pronominia edeltää useammin *se*, *hän*-pronominia taas *hän*. (Priiki, 2014, 2016; ks. myös Siitonen, 2008.)

(35) - - keskustelukumppanin sanavalinnat vaikuttavat oman pronominin valintaan N84 Järvenpää S

(36) [Virallisissa tilanteissa, tai] jos havaitsen keskustelukumppanini käyttävän sanaa ”hän”. M76 Ruovesi S

Eräs informantti on kertonut epävarmuuden syyksi *hän*-pronominin käytölle.

(37) Virallisissa tilanteissa käytän pronominia ’hän’ ihmisestä puhuessani, samoin joskus ollessani epävarma. N80 Turku H

Kielenoppijan on vaikea hahmottaa suomen puhutun kielen pronominijärjestelmää. Suomea toisena tai vieraana kielenä opiskelevien on syytä ainakin reseptiivisesti tuntea tämä puhekielessä monipuolisesti toimiva ilmiö, koska oppija muuten voi saada puhetilanteessa varsin hämmäntäviä väärinkäsityksiä. Ongelmana on, että suomenoppijalle tuottaa vaikeuksia hahmottaa, kummasta sukupuolesta on kysymys ja onko kyse ihmisestä tai eläimestä tai esineestä. (Ks. myös Siitonen, 2009.) Informanttini ovat kiinnittäneet huomiota ei-suomenkielisten *hän*-pronominin laaja-alaiseen käyttöön.

(38) huonosti suomea puhuva tuttuni käyttää hän pronominia aika useinkin ja se huvittaa välillä kun se tulee jossain kummallisissakin asioissa käyttöön. M90 Masku 2008 H

(39) kaksikieliset ystäväni kuitenkin käyttävät melkein pä pakon omaisesti ihmisestä aina ”hän”, mikä on nykyään ilmeisen huvittavaa N90 2008 Masku H

Piiparinen-Rintaluoma (2001) on tutkinut suomenruotsalaisten nuorten pronominkäyttöä ja todennut, että suomen kieltä heikommin taitavat käyttävät puhekielessä huomattavasti suomenkielisiä enemmän *hän*-pronominia.

4. Lopuksi

Kysymykseni ”Tiedätkö käyttäväsi pronominia ’hän’ ihmisestä jossakin tilanteessa?” ei ole siinä mielessä onnistunut, että se tuottaa hyvin epäyhtenäisiä vastauksia. Toisaalta, jos kysymyksessä olisi annettu erilaisia esimerkkejä *hän*-pronominillisista kielenkäyttötilanteista, kysymykset olisivat johdatelleet ajatuksia mahdollisesti liikaa. Nopeissa spontaaneissa vastauksissa on se etu, että ihminen sanoo sen, mikä hänellä on ensisijaisesti mielessä. Osa vastaajista on kuitenkin vain todennut tietävänsä, että käyttää, tai sanonut, ettei tietäkseen käytä. Suuri osa on toki kuvailnutkin tilanteita, kuten edellä olevasta analyysistä voimme huomata. Muutama vastaaja totesi, ettei oikein ymmärrä

kysymystä. Yksi vastaajista (kotipaikka Kaarina H) ehdotti, että kysymyksen *hän*-pronomini vaihdettaisiin *se*-pronominiksi; ilmeisesti hänestä olisi ollut helpompi esitellä ne harvat tilanteet, joissa hän käyttäisi *se*-pronominia ihmisestä. *Se*-alueiden vastaajille esitetty kysymys puolestaan on luonnollisempi. (Siitonen 2008.)

Vastaajien perustelujen taustalla näyttävät olevan kielenkäytön normit, oman alueen vanhat käyttötavat ja käsitykset kohteliaisuuden vaatimuksista. Lisäksi vastaajat antavat esimerkkejä, joista tutkija voi päätellä todellisia käyttötapoja tai perusteluja vastauksille.

Olen edellä luokitellut vastauksia sen mukaan, minkälaisiin asioihin vastaajat kiinnittävät huomiota. Luokittelun pohjana on se, millaisissa tilanteissa käytetään *hän*-pronominia. Vilppula (1989) on tehnyt murreaineiston pohjalta luokittelun, jossa osa kuvaa samankaltaisia seikkoja kuin oman aineistoni informanttien vastaukset: tärkeä henkilö, arvonanto, kunnioitus (ks. esimerkki 20); kohteliaisuus läsnä olevaa kohtaan (31); epävarmuus (37); huudahdus (26); vähättely (29). Vilppulan mukaan yhden ja saman ilmauksen tulkinta voi olla hyvin vaikeaa, koska siinä saattaa olla yhtä aikaa eri nyanseja limittäin.

Hyvin monet vastaajat esittävät käyttävänsä *hän*-pronominia, kun on kyse vieraasta henkilöstä (ks. esimerkki 13). On hyvin epätodennäköistä, että ihmiset pystyisivät luotettavasti havainnoimaan omia käyttötapojaan. Priikin (2016) tutkimuksista on käynyt ilmi, että hyvin useat sanovat käyttävänsä *hän*-pronominia vieraista, mutta tosiasiallisissa tilanteissa, jotka on tallennettu, usein käyttö kohdistuu juuri tuttuihin ja läheisiin (vrt. myös Vilppula 1989). Priiki (2016) toteaaakin, että referentin tuttuus on muita vaikuttavia tekijöitä monisyisempi.

Edellä olevien kyselyvastausten pohjalta voidaan päätellä, että *hän*-pronomini voidaan ainakin tietyissä yhteyksissä käyttää termiä *sävypronomini*. Selvästikin sen tietoinen ja väliin tiedostamatonkin valitseminen liittyy tilanteen luonteeseen ja näyttää usein myös kuvastavan tunteita. Informanttien vastaukset heijastavat usein selvästi asenteita kyseessä olevia pronomineja kohtaan.

(40) ”Hän” ihmisestä normaalipuheessa tuntuu tyyliariseltä. N87 Lieksa S

(41) Arkikielessä ”hän” särähtää korvaan liian muodollisena, virallisemmassa puhekielessä taas ”se” tuntuu jotenkin halventavalta. N84 Liperi S

(42) Joo [käytän ”hän”], ”se” kuulostaa alentavalta. N99 Nousiainen 2016 H

Se, millaisissa yhteyksissä *hän*-pronomini on täysin neutraali eli varsinainen 3. persoonan pronomini (vrt. Vilppula, 1989), vaatisi lisää tutkimusta.

Kansanlingvistinen kysely antaa vihjeitä siihen, mitä kannattaisi tutkia. Pääsemme perille kielenkäyttäjien asenteista, huomioista ja kiinnostuksen kohteista. Niiden avulla voimme suunnata tutkimusta ja pohtia myös edelleen tiedostetun ja tiedostamattoman suhdetta. Voimmekin kysyä, kuinka paljon kielenkäyttäjän tietoiset valinnat vaikuttavat kielen muutokseen (Ks. myös Palander, 2011).

Lähteet

ISK = Hakulinen A., Vilkkuna M., Korhonen R., Koivisto, V., Heinonen, T. R., & Alho I. (2004). *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kurki, T. (2007). Variaationtutkimuksen nykynäkymiä. *Sananjalka* 49, pp. 143–162.
- Kurki, T., Siitonen, K., Väänänen, M., Ivaska, I., & Ekberg J. 2011: Ensi havaintoja Satakuntalaisuus puheessa -hankkeesta. *Sananjalka* 53, pp. 83–108.
- Kurki, T. & Siitonen, K. (2009). Satakuntalaisuus puheessa. *Sananjalka* 51, pp. 158–166.
- Lappalainen, H. (2010). *Hän vai se, he vai ne?* Pronominivariaatio ja normien ristiveito. –Lappalainen, H., Sorjonen, M-L, & Vilkuna, M. (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* pp. 279–324. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mielikäinen, A. & Palander, M. (2002). Suomalaisten murreasenteista. *Sananjalka* 44, pp. 86–109.
- Palander, M. (2011). *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piiparinen-Rintaluoma, P.-R. (2001). Ruotsinkielisten nuorten puhe-suomen variaatiosta. –Piiparinen-Rintaluoma, P.-R. (toim.), *Suomi toisena kielenä ja variaatio*. Kakkoskieli 4, pp. 87–178. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Preston, D. R. (1989). *Perceptual Dialectology. Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht : Foris Publications.
- Priiki, K. (2016). *Idiolekteja, kielioppia ja asenteita? Kvantitatiivinen analyysi henkilöviitteisten pronominiin hän ja se vaihtelusta Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä*. Esitelmä Misuseminaarissa Helsingissä 18.2.2016.
- Priiki, K. (2015). Korjauksia ja kiusoittelevia. Läsnaolijaan viittaavat *hän, tää* ja *toi* puhumista ilmaisevien verbien subjekteina. *Sananjalka* 57, pp. 29–53.
- Priiki, K. (2014). Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *hän, se, tää* ja *toi* subjekteina. *Sananjalka* 56, pp. 86–107.
- Priiki, K. (2012). Läsnaolijaan viittaava *hän* Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielessä. *Sananjalka* 54, pp. 30–49.
- Priiki, K. (2011). *Läsnaolo, tuttuus, tulkinta ja sävy. Ihmisviitteinen hän ja sen tehtävät Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, suomi ja sen sukukielet, suomen kieli. 2011. Turun yliopiston sähköinen julkaisuarkisto: <http://www.doria.fi/handle/10024/73934>.
- Seppänen, E.-L. (1998). *Läsnaolon pronominit. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan*. Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.
- Siitonen, K. (2009). Das finnische Personalpronomen "hän" beim Verweis auf Tiere und Gegenstände. – Putensen, D. (toim.), *Zwischen zwei Sprachwelten*. Festschrift für die Fennistin Kaija Menger zum 75. Geburtstag. pp. 119–127. Fellbach: Deutsch-Finnische Gesellschaft e.V.
- Siitonen, K. (2008). Sävypronomini *hän*. *Sananjalka* 50, pp. 87–109.
- Vilppula, M. (1989). Havainnoja *hän-* ja *he-*pronominiin käytöstä suomen murteissa. *Virittäjä* 93, pp. 389–400.